

مسئله پیشرفت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری

علی اکبر سیلانی

چکیده:

مسئله پیشرفت و توسعه یکی از مهمترین محورهای کارآمدی یک نظام سیاسی است که اندیشمندان سیاسی از جمله مقام معظم رهبری را بر آن داشته تا در خصوص بهترین مسیر و راه پیشرفت در نظام سیاسی مطلوب خود، نظریه پردازی کنند. ما در این نوشتار با هدف آشنایی با تفکرات یکی از مهمترین اندیشمندان شیعی و با روشی توصیفی - تحلیلی به تبیین مسئله پیشرفت در اندیشه سیاسی ایشان، می‌پردازیم. از منظر ایشان پیشرفت که به معنای جلورفتن و ترقی است، باید ضمن تکیه‌اش بر آموزه‌های دین اسلام شرایط جامعه هر نظام سیاسی را لحاظ کند، تا بتواند الگویی مناسب برای آن نظام باشد، بر این اساس نظریه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت آخرین دیدگاه مقام معظم رهبری در خصوص پیشرفت است که می‌تواند جامعه ایران اسلامی را به بالاترین مراتب پیشرفت و توسعه سوق دهد. تمایز این نظریه با دیدگاه‌های رقیب در قلمرو آن است، به عبارتی پیشرفت امری همه جانبه است که هم امور مادی و هم امور معنوی یک جامعه را شامل می‌شود.

کلیدواژه‌ها: توسعه، پیشرفت، الگوی پیشرفت، پیشرفت اسلامی و پیشرفت ایرانی

چارمین کنفرانس آکادمی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

مقدمه:

اندیشمندان سیاسی در چارچوب تفکرات خود با موضوعاتی مواجه می‌شوند که محل بحث و بررسی و اختلاف نظر زیادی است و جا دارد که بر اساس مبانی معرفتی خود به طور مفصل و همه جانبه به آن پرداخته، آن را واکاوی کرده و در نهایت نظر خود را در آن زمینه، تبیین و ارائه دهند. در طول تاریخ و حیات اندیشه سیاسی مسائل زیادی وجود داشته که آنها با توجه به مبانی فکری خود به آن پرداخته و نظر خود را درباره آن ارائه داده‌اند، مسئله پیشرفت و توسعه از جمله مسائل مهم است که در اندیشه سیاسی بدان پرداخته شده است و در این خصوص بحث و بررسی و در نهایت تولید نظریه شده است به عبارتی یکی از مهم‌ترین مباحث در هر نظام سیاسی بحث از توسعه و پیشرفت همه جانبه در خصوص آن است. بر همین اساس، توسعه و پیشرفت یکی از مسائلی است که در قرون اخیر دغدغه این اندیشمندان شده و عده‌ای را بر آن داشته تا در خصوص توسعه و پیشرفت نظریات خود را ارائه دهند. اهمیت چنین امری مقام معظم رهبری را نیز بر آن داشته تا در نظام مردم‌سالاری اسلامی به دنبال یک نقشه کامل و همه جانبه برای پیشرفت جامعه ایران اسلامی، باشند. الگوی پیشرفت ایرانی اسلامی، محصول تفکرات ایشان است که بر اساس بنیادهای معرفت دینی، به تبیین آن پرداخته است. ضرورت چنین بحثی بدین شرح است که در جهان امروزی، که مکتب تشیع به برکت انقلاب اسلامی ایران، جایگاه اصلی خود را به دست آورده است، لازم است، اندیشه‌های متفکران شیعی، تبیین شده و پاسخ آنها به مهمترین سؤالات بشری در حوزه اندیشه سیاسی، تحلیل شود. به خصوص تفکرات اندیشمندی همچون مقام معظم رهبری که در جهان امروزی، بسیاری چشم به اندیشه‌های ایشان دوخته‌اند. لذا با هدف آشنایی با اندیشه‌های یکی از مهمترین متفکران شیعه در عصر حاضر و با روشی توصیفی - تحلیلی، مسئله جامعه را از منظر ایشان تبیین می‌کنیم.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

در خصوص مسئله پیشرفت از دیدگاه مقام معظم رهبری، تا کنون پژوهشی با این عنوان که مستقلاً و به طور همه جانبه ایم مسئله را از منظر این متفکر بررسی کرده باشد، وجود ندارد. یعنی تبیین مسئله پیشرفت بر اساس مبانی مورد نظر ایشان مستقلاً بررسی نشده است. درباره اصل توسعه و پیشرفت از نگاه اسلام مقالات متعددی نوشته است که میتوان به عدالت اجتماعی و شاخص‌های توسعه در جامعه آرمانی اسلام، اثر فائزه عظیم‌زاده اشاره کرد ولی درباره تبیین این مسئله در تفکر مقام معظم رهبری کار چندانی نشده است الا اثری با عنوان عدالت و توسعه از منظر رهبری، از احمد عاملی که در این اثر بیشتر سعی شده جایگاه عدالت و توسعه در اندیشه مقام معظم رهبری با نگاهی به نظام جمهوری اسلامی ایران، تبیین شود و به عبارتی می‌توان گفت عمده تفکرات مقام معظم رهبری در موضوع پیشرفت مربوط به بیانات ایشان است که در جاه‌های مختلفی بدان پرداخته است و نیاز است مورد بررسی قرار گرفته و به طور مستقل دیدگاه ایشان در این خصوص تبیین شود. لذا وجه امتیاز این پژوهش در این است که مسئله پیشرفت به طور مستقل و همه جانبه مورد بررسی قرار گرفته است.

لذا برای تبیین این موضوع باید به این سؤال پاسخ دهیم که مسئله پیشرفت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری چه جایگاهی دارد؟ و ناچاراً برای پاسخ به این سؤال، سؤالات دیگری مطرح است، از جمله اینکه: اساساً پیشرفت به چه معنایی است؟، پیشرفت از چه بنیادهایی برخوردار است؟، عرصه‌ها و الزامات پیشرفت کدام است؟ و این پیشرفت نسبت به توسعه غربی از چه امتیازاتی برخوردار است؟

بر این اساس ساختار کلی این نوشتار، بدین شرح است که ابتدا مفاهیم مورد نظر در این مسئله را تعریف و بنیادهای آن را تبیین، سپس عرصه‌ها و الزامات پیشرفت را توضیح می‌دهیم و نهایتاً تمایزش با توسعه که محصول تفکر اندیشمندان غربی در قرن اخیر است، را تبیین و تحلیل خواهیم کرد.

الف. مفهوم‌شناسی پیشرفت

در مسئله پیشرفت، مقام معظم رهبری، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را ارائه داده‌اند، اما جهت روشن شدن جایگاه بحث و جلوگیری از خلط مبحث با آنچه که امروزه به‌عنوان توسعه در جوامع غربی مطرح است، باید مفاهیم این نظریه را از منظر ایشان تعریف و توضیح دهیم؛ مقام معظم رهبری در خصوص مفهوم‌شناسی این بحث اهتمام جدی داشته و تلاش دارند با رویکردی انتقادی نسبت به مسئله توسعه غربی، این الگو را تبیین کنند.

عمده‌ی ادبیات تولید شده در باب توسعه در کشورهای غربی، مربوط به بعد از جنگ جهانی دوم در قالب مکاتبی با عنوان، نوسازی، وابستگی و نظام جهانی، است که هر کدام در جهت توسعه کشورها، الگویی را ارائه کرده‌اند.^۱ اما مقام معظم رهبری در مفهوم‌شناسی بر این عقیده است که توسعه در همه‌ی این مکاتب، داری بار ارزشی خاص خودش است و الزاماتی با خودش دارد که بر اساس مبانی نظری اسلام قابل قبول نیستند.^۲

ایشان در تبیین این تفکیک، معتقدند هرچند پیشرفتی که ما می‌گوئیم، با آن چه که امروزه از مفهوم توسعه در دنیا فهمیده می‌شود، حتماً وجوه مشترکی دارد و توسعه و پیشرفت بیشتر به معنای رشد علم و فناوری است، اما آنها با تاکتیک‌های زیرکانه‌ی تبلیغاتی، کشورهای جهان را به توسعه یافته، در حال توسعه و توسعه نیافته تقسیم کرده و در پی این هستند که یک بار ارزشی و جنبه‌ی ارزش‌گذاری برای توسعه القاء کنند؛ یعنی توسعه را به معنای غربی شدن معرفی کنند.^۳ لذا ایشان، در صدد تولید ادبیاتی مبتنی بر مبانی نظری خود در قالب الگو پیشرفت اسلامی ایرانی است و به‌جای توسعه معادل فارسی آن یعنی اصطلاح پیشرفت را به کار می‌برند و برای توصیف کامل آن یعنی درباره‌ی اینکه الگو، معنایش چیست، ایرانی و اسلامی به چه لحاظ، و پیشرفت در چه جهاتی است، مباحثی را مطرح کرده است. البته نکته‌ای که ایشان بر آن تاکید دارند این است که در الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، نباید نقاط مثبت و دستاوردهای خوب که در الگوی توسعه غربی است، را نادیده گرفت و معتقد است برای به دست آوردن علم، هیچ محدودیتی وجود ندارد و هر جایی که علم،

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

معرفت و تجربه‌ی درست وجود دارد، باید از آن استفاده کرد، منتها، چشم‌بسته و کورکورانه به تقلید از دیگران پرداختن امر نادرستی است.^۴

ایشان معتقد است پیشرفت در زبان فارسی معنایی روشن دارد و به معنای جلو رفتن و ترقی به کار می‌رود.^۵ پیشرفت هرچند رشد علم و فناوری در یک کشور را نیز شامل می‌شوند، ولی بر خلاف تفکر اندیشمندان غربی امری همه جانبه است، هم امور مادی انسان در همه حوزه‌های اقتصادی، امنیتی، سیاسی و ... را دربر می‌گیرد و هم امور معنوی و حوزه اخلاقی را شامل می‌شود.^۶ منظور ایشان از اسلامی بودن این پیشرفت، بدین شرح است که این الگو بر مبانی نظری و فلسفی اسلام استوار است، با این تحلیل که حکومتی که قرار است این الگو در آن پیاده شود حکومتی با مبانی اسلامی است، لذا غایات، اهداف، ارزش‌ها و شیوه‌های کار، در پیشرفت اسلامی ایرانی، مبتنی بر اسلام است و تکیه‌ی بر مفاهیم اسلامی و معارف اسلامی دارد.^۷

ایشان در تبیین ایرانی بودن الگوی پیشرفت، معتقدند شرایط تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و شرایط سیاسی هر کشوری در شکل‌گیری الگوهای پیشرفت تاثیرگذار است، لذا الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ضمن برخورداری از شرایط مذکور خودش، چون خواستگاه طرحش، کشور ایران است و به تقلید از جوامع غربی نیست، لذا ایرانی است و باید مصالح کشوری با خصوصیات جامعه اسلامی ایران، را رعایت کند. بر این اساس این الگو، ضمن برخورداری از اهداف و راهبردهای ثابت و مشخص، منعطف است، چرا که شرایط در هر زمانی تغییر می‌کنند. همچنین لفظ الگو نیز در این چارچوب به معنای نقشه جامع است که وظایف را در جهت رسیدن به اهداف و در چارچوب راهبردها تعیین می‌کند، به عبارت دیگر وضعیت مطلوب را تصویر و چگونگی رسیدن از وضع موجود به وضع مطلوب را ترسیم می‌کند.^۸

ب. بنیادهای پیشرفت

از دیدگاه مقام معظم رهبری پیشرفت می‌تواند مطلوب یا نامطلوب باشد و آنچه در این خصوص بسیار

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

تأثیرگذار است اصول و مبانی معرفتی پیشرفت است.

امبانی معرفتی در نوع پیشرفت مطلوب یا نامطلوب تأثیر دارد. هر جامعه و هر ملتی، مبانی معرفتی، مبانی فلسفی و مبانی اخلاقی‌ای دارد که آن مبانی تعیین کننده است و به ما می‌گوید چه نوع پیشرفتی مطلوب است، چه نوع پیشرفتی نامطلوب است.^۹

اساساً آنچه که سبب شده مقام معظم رهبری در خصوص مسئله پیشرفت، مفهوم جدید جایگزین کنند و ادبیات بومی در این زمینه ایجاد کنند، در کنار تبلیغات سوء، بحث اختلاف در مبانی توسعه و پیشرفت از دیدگاه ایشان با اندیشمندان غربی در قرن اخیر، بوده است؛ از منظر ایشان، پیشرفت‌های مبتنی بر مبانی و اصول در تفکرات این اندیشمندان، توسعه‌ای را برای جوامع غربی به وجود آورده است که هم بسیار خطرناک و هم ناموفق است، لذا بررسی اصول و مبانی پیشرفت، امر بسیار تأثیرگذاری در زمینه تحلیل مسئله پیشرفت است.

اولین مسئله‌ای که در این خصوص باید در نظر گرفته شود، مسئله‌ی مبدأ و توحید است؛ در مباحث خداشناسی، توحید در مالکیت، توحید در خالقیت و تدبیر انحصاری عالم هستی توسط خداوند را تبیین کردیم. مقام معظم رهبری اعتقاد به این اصول را در تحقق همه جانبه پیشرفت دخیل می‌داند و حل و فصل مسائل زیادی در حوزه اجتماع را در گرو حل و فصل مسئله توحید می‌داند^{۱۰} با این تحلیل که تدبیر عالم هستی توسط خداوندی که علم بی‌پایان دارد، از طریق انبیاء و صالحان و امروزه در قالب دین اسلام، تدبیری همه جانبه است که در امر پیشرفت جامعه، هم سعادت مادی و هم سعادت معنوی را به ارمغان خواهد آورد. از طرف دیگر عدم التزام به چنین نگرشی، پیامدهای جبران‌ناپذیری را خواهد داشت؛ کنار گذاشتن خداوند در مدیریت عالم هستی و صرفاً اعتماد به تفکرات بشری در ترسیم و هدایت بشر به سمت اهداف خود، پیشرفتی را برای جامعه در پی خواهد داشت که فساد و انحطاط اخلاقی و دوری از معنویت از مؤلفه‌های اصلی آن است.

اصل بعدی، مسئله‌ی معاد، است. در نظر داشتن اصل معاد در نقشه پیشرفت ایرانی اسلامی، امر مهم و تأثیرگذاری است؛ جامعه‌ای که اعضای آن حقیقتاً و در عمل معتقد به ادامه حیات بعد از مرگ

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

باشند و به محاسبه اعمال در حیات اخروی توجه داشته باشند، حتماً در آن جامعه، تحولی اساسی رخ خواهد داد که یکی از برکاتش پیشرفت خواهد بود. مقام معظم رهبری در تبیین این امر، اشاره به فرهنگ ایثار، جهاد و از خودگذشتگی می‌کنند و معتقدند که فرهنگ جهاد و ایثار، مؤلفه اساسی در پیشرفت یک جامعه است؛ سبقت گرفتن از دیگران در رونق دادن به پیشرفت، از حق خود گذشتن برای پیشرفت و حرکت جهادی در امر پیشرفت جامعه است که موجبات این مهم را فراهم می‌کند و جامعه را به اهداف مادی و معنوی خود می‌رساند. در حالی که توجیح‌گر چنین فرهنگی، مبانی معرفتی است؛ بر اساس اصل معاد و ایمان به قیامت است که فرهنگ جهاد و از خودگذشتگی معنا پیدا می‌کند، کسی که معتقد است هیچ عملی از او از بین نخواهد رفت و اعمال او در نحوه زندگی اخرویش تأثیر دارد، چنین انسانی اگر در دنیا از سر تکلیف و وظیفه، کاری را انجام دهد، حتی اگر جانش را از دست بدهد، احساس خسارت نمی‌کند. این درحالی است که در منطق عقل ابزاری و با عدم توجه به حیات اخروی و محاسبه اعمال، از خودگذشتگی توجیه چندانی ندارد. بنابراین است که اصل معاد، پایه الگوی پیشرفت است و آن را معنادار می‌کند.^{۱۱}

این متفکر معتقد است بر اساس اصل معاد باید قائل به عدم تفکیک دنیا و آخرت شد و این خود یک اصل برای پیشرفت در جامعه محسوب می‌شود که بر اساس آن، توجه توأمان به دنیا و آخرت هر دو ملاک است و عدم توجه به هر کدام، انحراف از مسیر حقیقی پیشرفت است.^{۱۲}

مسئله بعدی، توجه به مبانی انسان شناختی است. مقام معظم رهبری در این خصوص معتقدند: اسلام انسان را یک موجود دوساحتی می‌داند؛ دارای دنیا و آخرت؛ این پایه‌ی همه‌ی مطالبی است که در باب پیشرفت باید در نظر گرفته بشود... اگر یک تمدنی، یک فرهنگی و یک آئینی، انسان را تک‌ساحتی دانست و خوشبختی انسان را فقط در زندگی مادی دنیائی به حساب آورد، طبعاً پیشرفت در منطق او، با پیشرفت در منطق اسلام - که انسان را دو ساحتی می‌داند - به کلی متفاوت خواهد بود. کشور ما و جامعه‌ی اسلامی آن وقتی پیشرفته است که نه فقط دنیای مردم را آباد کند، بلکه آخرت مردم را هم آباد کند.^{۱۳}

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

بر این اساس آنچه که باید اهمیت بیشتری در پیشرفت داشته باشد پیشرفت معنوی است، چون بُعد روحی انسان در انسان‌شناسی مقام معظم رهبری، اهمیتش از بعد جسمانی بیشتر است و این به معنای عدم توجه به پیشرفت‌های مادی نیست، بلکه پیشرفت مادی نیز مطلوب است، اما نه با این عنوان که هدف نهایی است، بلکه وسیله‌ای است برای رشد و تعالی انسان، لذا پیشرفت جامعه و تحولی که به پیشرفت منتهی می‌شود، باید طوری برنامه‌ریزی و ترتیب داده شود که انسان بتواند در آن به رشد و تعالی برسد. بر خلاف پیشرفت با مبانی اندیشمندان غربی که بر ایند همه آنها در انسان‌شناسی، تک بعدی بودن انسان است، پیشرفت از نظر آنها، پیشرفت مادی است؛ هرچه سود مادی بیشتر شد، پیشرفت بیشتر شده است. پیشرفت وقتی مادی شد، معنایش این است که اخلاق و معنویت را می‌شود در راه چنین پیشرفتی قربانی کرد.^{۱۴}

ج. عرصه‌های پیشرفت

بر اساس آنچه که در مباحث مربوط به مبانی روشن شد، یکی از تمایزات پیشرفت با توسعه غربی در شمولیت این دو رویکرد است؛ پیشرفت از دیدگاه مقام معظم رهبری همه جانبه و فراگیر است یعنی هم امور مادی و هم حوزه‌های معنوی را شامل می‌شود و در مجموع پیشرفت در یک کشور، چهار عرصه را دربر می‌گیرد که تقریباً همگی حوزه‌ها را پوشش می‌دهد؛ عرصه فکر، علم، زندگی و معنویت، اساسی‌ترین آنها هستند که ایشان به تبیین آنها پرداخته است.

در مرحله اول، پیشرفت در عرصه‌ی فکر است. برای پیشرفت حقیقی باید جوشیدن فکر و اندیشه‌ورزی در جامعه به یک حقیقت نمایان و واضح تبدیل شود به طوری که سیر جامعه به سمت یک جامعه‌ی متفکر باشد. پیشرفت در عرصه فکر یکی از آموزه‌های مورد تأکید قرآن است که با واژه‌هایی مثل تفکر، تعقل و تدبّر بیان شده است. اهمیت پیشرفت در حوزه فکر از این جهت است که بالندگی در این خصوص، نیروی محرکی است که همه حیطه‌ها و حوزه‌های دیگر را به تحرک واداشته و به گونه‌ای پایه و مبنای پیشرفت در عرصه‌های دیگر محسوب می‌شود. به عبارت دیگر، پیشرفت در

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

حوزه‌های علمی، زندگی و حتی معنویت مبتنی بر تغییر و تحول در حوزه فکر و نظر است، لذا از نگاه ایشان جوشش فکری باید از خاستگاه خود یعنی نخبگان شروع شود و در پی آن، به جامعه و مردم نیز سرایت کند؛ در این رویکرد نخبگان باید بر اساس راهبردها از طریق ابزارهایی مثل آموزش و پرورش و رسانه‌ها، جوشش فکری را ترویج و راه‌کارهایی را بر آن در نظر بگیرند.^{۱۵}

عرصه‌ی دوم که اهمیتش کمتر از پیشرفت فکری است، عرصه‌ی علم است که خودش را در قالب فناوری‌ها نشان می‌دهد.^{۱۶} علم هرچند خود، محصول فکر است، اما بعد از فکر، اهمیت بسزایی دارد و اساساً می‌توان ادعا کرد که پیشرفت‌های علمی و قدرت در حوزه علم، یکی از بنیادهای قدرت و پیشرفت برای یک ملت محسوب می‌شود.^{۱۷} مقام معظم رهبری در زیربنا بودن پیشرفت علمی تأکید فراوان دارند و معتقدند که پیشرفت در عرصه زندگی از پیشرفت علمی ناشی می‌شوند. با این تحلیل که پیشرفت‌های مادی که محور آن برخورداری از پول و سرمایه است، تابع توانایی‌ها است و در عصر حاضر این توانایی علمی است که بالاتر از همه توانایی‌ها قرار دارد، لذا اقتدار علمی است که می‌تواند سیاست برتر و دست‌والا را در دنیای اقتصادی داشته باشد چراکه در عصر کنونی می‌شود علم را به پول تبدیل کرد و از لحاظ اقتصادی هم قوی شد.^{۱۸}

پیشرفت در عرصه فکر و علم، لاجرم به دنبال خود پیشرفت در عرصه زندگی را به ارمغان خواهد آورد. عرصه زندگی خود حوزه‌ای عام و فراگیر است که همه نیازهای مادی انسان را پوشش می‌دهد. مقام معظم رهبری در این خصوص تصریح می‌کنند که:

«همه‌ی چیزهایی که در زندگی یک جامعه به‌عنوان مسائل اساسی و خطوط اساسی مطرح است، در همین عنوان «عرصه‌ی زندگی» می‌گنجد؛ مثل امنیت، مثل عدالت، مثل رفاه، مثل استقلال، مثل عزت ملی، مثل آزادی، مثل تعاون، مثل حکومت. اینها همه زمینه‌های پیشرفت است، که باید به اینها پرداخته شود.»^{۱۹}

آخرین عرصه‌ای که مقام معظم رهبری از عرصه‌های اساسی پیشرفت می‌دانند، عرصه معنویت است. پیشرفت در حوزه معنویت در یک کشور هرچند به لحاظ رتبی بعد از پیشرفت فکری است، اما

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

اهمیتش بیشتر و به عبارتی روح همه‌ی پیشرفت‌ها است و باید به‌گونه‌ای تنظیم شود که جامعه را به سمت معنویت بیشتر سوق دهد. در تحلیل اهمیت عرصه معنویت باید به مبانی انسان‌شناسی رجوع کرد که بر اساس آن، انسان موجودی جسمانی و روحانی است، با این توضیح که نیازهای اصیل او، مربوط به جنبه روحانی اوست، لذا الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت که هدفش سعادت مادی و معنوی انسان است باید به‌گونه‌ای طراحی شود که تامین نیازهای معنوی انسان در اولویت و به‌عبارتی به عرصه معنویت، توجه و اهمیت بیشتری شود. ایشان در این خصوص چنین تصریح می‌کنند:

آن چیزی که ما به آن نیاز داریم، این است که نقشی پیشرفت کشورمان را بر اساس جهان‌بینی اسلام برای این انسان، انسان در منطق اسلام، فراهم و تهیه کنیم. در این نقشی پیشرفت و تحول، دیگر معنا ندارد که پیشرفت با فحشا، با غوطه‌خوردن در منجلاب فساد همراه باشد. معنویت، پایه‌ی اساسی این پیشرفت خواهد بود. پیشرفتی که محورش انسان است و انسانی که دارای بُعد معنوی قوی است و انسانی که علم و دنیا و ثروت و فعالیت زندگی را وسیله‌ای قرار می‌دهد برای تعالی روحی و رفتن به سوی خدای متعال.^{۲۰}

نکته‌ای را که مقام معظم رهبری بر آن تأکید دارند عدم منافات معنویت با پیشرفت در دیگر عرصه‌ها است، از منظر ایشان معنویت نه با علم، نه با فکر و نه با هیچ‌یک از عرصه‌های زندگی، نه تنها منافاتی ندارد، بلکه روح حاکم بر همه آن پیشرفت‌ها، معنویت است. این موضوع نیز مبتنی بر یک اصل دیگری در اندیشه ایشان است که بیان می‌کند دنیا و آخرت با هم مرتبط هستند و تفکیکی بین آنها وجود ندارد.^{۲۱}

د. الزامات پیشرفت

مقام معظم رهبری در مسئله پیشرفت علاوه بر مباحثی همچون، مفهوم‌شناسی، مبانی و عرصه‌های پیشرفت، مطالبی را با عنوان الزامات الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، بیان کرده‌اند که نشان می‌دهد در این مسئله اهمیت ویژه‌ای دارند و بدون توجه به این الزامات، پیشرفت، یا حاصل نخواهد شد و یا اگر

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

حاصل شود، صراً پیشرفت ظاهری است نه پیشرفت حقیقی. توجه به عدالت و ارزش‌های الهی، حفظ استقلال کشور و مجاهدت در جهت تحقق پیشرفت، از مهم‌ترین الزامات در الگو پیشرفت ایرانی اسلامی هستند که ایشان به تبیین آنها پرداخته است.

عدالت یکی از مهم‌ترین لوازم پیشرفت است و به عبارتی روح پیشرفت به حساب می‌آید. از منظر مقام معظم رهبری پیشرفتی که همراه با عدالت نباشد پیشرفت حقیقی نیست.^{۲۲} معنای عدالت در الگوی پیشرفت یعنی هر چیزی در جای خودی باشد، بنابراین عدالت به لحاظ مصداقی در این الگو یعنی اینکه فاصله‌های طبقاتی کاهش داده شود، به همه نقاط کشور و جامعه توجه شود، برابری در استفاده‌ی از امکانات و فرصت‌ها لحاظ شود و مبارزه با فساد مالی و اقتصادی به صورت جدی مورد اهتمام باشد.^{۲۳} بر این اساس، در این الگو پیشرفت عادلانه ملاک است یعنی:

«عنصر پیشرفت، باید نگاه ما را به استعدادهای بی‌شمار پراکنده در میان ملت، معطوف سازد و ظرفیت‌های تولید و خلاقیت و درخشش توانائی‌های گوناگون در همه‌ی زمینه‌ها را در نگاه ما برجسته کند. و عنصر عدالت باید نابرخورداران از فرصت‌ها و توانائی‌های کشور را، از این مواهب الهی و عمومی برخوردار سازد.»^{۲۴}

مقام معظم رهبری در تحلیل اینکه عدالت، لازمه و روح پیشرفت است، به دو مطلب اشاره دارند. اول اینکه عدالت، معیار مشروعیت حکومت و نظام سیاسی است و از آنجایی که پیشرفت قرار است در حوزه یک حکومت محقق شود، لذا آن نیز باید همراه با عدالت باشد تا مشروع و مطلوب باشد.^{۲۵}

مطلب دوم اینکه درباره سعادت مادی و معنوی که هدف اصلی پیشرفت است، این نکته باید لحاظ شود که مراد، سعادت بخشی از جامعه نیست، بلکه منظور، سعادت همه اعضای جامعه است و این مهم محقق نمی‌شود مگر اینکه پیشرفت عادلانه باشد. بر این اساس، مقام معظم رهبری عدالت را روح پیشرفت و از الزامات آن می‌دانند و معتقدند بدون عدالت، زندگی مردم نمی‌تواند همراه با رفاه و توسعه‌ی مادی و به سمت اهداف معنوی باشد و حتی اگر محقق هم شود شمولیت ندارد و سعادت همه را تأمین نخواهد کرد، لذا پیشرفت حقیقی نخواهد بود.^{۲۶}

حفظ ارزش‌های الهی مؤلفه دیگری است که مقام معظم رهبری بر آن تأکید داشته و آن را از

چارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۴

الزامات مسئله پیشرفت می‌داند. هرچند توجه به معنویات از عرصه‌های پیشرفت است اما با این حال بعضی از ارزش‌های الهی به‌طور ویژه در پیشرفت یک جامعه تأثیرگذار است. مقام معظم رهبری مبارزه با اسراف و مصرف‌گرایی را یکی از مهم‌ترین ارزش‌های الهی و از لوازم پیشرفت در جامعه می‌داند، با این تبیین که بخشی از پیشرفت جامعه در گروه صرف اموال و سرمایه‌های ملی در جای صحیح و جلوگیری از هدررفت آنها است، در حالی که اسراف و مصرف‌گرایی تضییع اموال جامعه را به دنبال دارد و این با پیشرفت سازگاری ندارد. به عقیده ایشان، از آنجایی که در جهت پیشرفت، باید یک نسبتی در جامعه میان تولید و مصرف وجود داشته باشد و تولید جامعه همیشه بر مصرف آن افزایش داشته باشد، لذا در جهت پیشرفت لازم است منابع، درست و بجا مصرف شود و هر مصرفی که صورت می‌گیرد باید کارا و دارای اثر باشد.^{۲۷}

لازمه بعدی در الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، استقلال کشور است. از منظر مقام معظم رهبری هر الگویی برای پیشرفت، باید استقلال کشور را تضمین کند و اگر منجر به وابستگی کشور شود مردود است. پیشرفت اگر منجر به وابستگی کشور شود، پیشرفت ظاهری است و ارزشی ندارد.^{۲۸} تبیین این موضوع بدین شرح است که پیشرفت، اگر در سایه وابستگی محقق شود، دوام ندارد. کشور وابسته همیشه باید خواسته‌های دیگران را محقق کند. بر این اساس، گاه شرایط به سمتی می‌رود که کشور وابسته مجبور می‌شود به عقب برگردد، لذا نمی‌توان تضمین کرد که پیشرفتش بادوام است؛ زیرا وابسته است و پیشرفتش مبتنی بر خواست دیگران است.

از دیدگاه مقام معظم رهبری تلاش و مبارزه در جهت تحقق پیشرفت و ایستادگی بر سر خواسته‌هایی که پیشرفت را به دنبال دارد، از الزامات دیگر پیشرفت است. پیشرفت محقق نمی‌شود مگر اینکه یک ملت، عاقبت‌طلبی را رها کرده و با عزم جدی پا به میدان‌های بزرگ بگذارد.^{۲۹} از منظر ایشان وعده خداوند به این تعلق گرفته که پاسخ هر تلاش و کوششی را بدهد حتی اگر آن تلاش، در جهت اهداف الهی نباشد، چنان‌که جوامع غربی با تلاش و کوشش، توانسته‌اند به خواسته خود یعنی پیشرفت مادی برسند.^{۳۰} بر این اساس تحقق الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت، نیز در گرو مجاهدت و

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

ایستادگی است، به‌خصوص این الگو که ریشه در آموزه‌های شرع مقدس اسلام دارد و از آنجایی که دین اسلام، دینی کامل و پاسخ‌گو به همه نیازهای مادی و معنوی بشر است، حتما دارای برنامه کامل برای پیشرفت یک جامعه است. منتها، آن چیزی که لازم است ایستادگی بر سر این اصول است.^{۳۱}

ه. امتیازات پیشرفت

عمده‌ی امتیاز در الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، شمولیت و فراگیری آن است. در این الگو توجه به معنویت در کنار اهتمام به پیشرفت‌های مادی، امتیاز مسئله پیشرفت در فلسفه سیاسی مقام معظم رهبری است. امتیاز مسئله پیشرفت همچون دیگر مسائلی که در این فصل ذکر شد، ریشه در اختلاف مبانی مقام معظم رهبری با اندیشمندان لیبرالی و همچنین متفکرینی که در قرن اخیر در باب توسعه تفکراتی را عرضه داشته‌اند، دارد. از منظر ایشان، پیشرفت‌های مبتنی بر مبانی و اصول متفکرین غربی، توسعه‌ای را برای جوامع غربی به‌وجود آورده است که از دیدگاه ایشان هم بسیار خطرناک و هم ناموفق است؛ ایشان در تبیین عدم موفقیت این الگو بیان می‌کنند هرچند الگوی توسعه غربی موجبات قدرت، ثروت و رفاه مادی را برای آنها فراهم کرده است، اما در کنار آن برای بشریت فاجعه به وجود آورده است؛ در این رویکرد، پیشرفت و توسعه، فقط توانسته است گروه‌های معدودی از خانواده‌ها را به ثروت و رفاه مادی برساند، اما ملت‌های دیگر را دچار اسارت، تحقیر و استعمار کرده است، ایجاد جنگ‌های تحمیلی علیه دیگر ملت‌ها در همین خصوص قابل تفسیر است و همچنین فساد و انحطاط اخلاقی، دوری از معنویت و ویرانی خانواده از پیامدهای توسعه غربی است.^{۳۲}

اما پیشرفت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری مبتنی بر یک سری بنیادهایی است که هر پیشرفتی بر اساس آنها، نه تنها گرفتار انحرافات نخواهد شد، بلکه این مبانی به بهترین شکل ترسیم‌کننده جامعه‌ای است که پیشرفت می‌تواند در آن کامل و همه‌جانبه باشد. این الگو برای انسانی

چارمین کنگرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

تعریف شده است که تک ساحتی نیست، بلکه هم بُعد جسمانی دارد و هم بُعد روحانی و از طرف دیگر، چنین پیشرفتی چون برگرفته از علم بی‌پایان و کامل خداوند به همه نیازهای مادی و معنوی بشر است، لذا تأمین‌کننده همه آن نیازها خواهد بود.

امتیاز دیگری که می‌توان در اینجا ذکر کرد و برگرفته از همان توجه به معنویت است، بعضی از الزاماتی است که در این الگو بدان اشاره شد، در حالی که در توسعه غربی بدان توجه نشده است. از جمله آنها اهتمام به عدالت است. روح حاکم در پیشرفت عدالت است، درست نقطه‌ی مقابل آن چیزی که در دنیای مادی امروز مطرح است. از نظر آنها پیشرفت اگر عادلانه باشد به نهایت اهداف خود نخواهد رسید. در این دیدگاه، اصل توسعه است حتی اگر عدالت قربانی شود، بعد از تحقق توسعه اگر بتوانند، به دنبال راههای جبرانی مثل بیمه و دیگر کمک‌ها هستند. در حالی که از منظر مقام معظم رهبری پیشرفت همراه با عدالت ملاک است و باید در ذات این پیشرفت، عدالت ملحوظ شده باشد.^{۳۳} در مجموع اساس امتیاز پیشرفت در فلسفه سیاسی مقام معظم رهبری در این است که در این الگو توجه به سعادت معنوی در رأس همه امور است، لذا دین و معنویت پایه اصلی در این الگو است.

نتیجه گیری:

مقام معظم رهبری در خصوص مسئله پیشرفت، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را تبیین کرده است. یعنی پیشرفتی که بر مبانی نظری اسلام و بر اساس شرایط مخصوص به کشور ایران، استوار است. اعتقاد به مبدا و معاد و همچنین مبانی انسان‌شناسی، بنیادهای این الگو را شکل می‌دهد. این پیشرفت بر خلاف توسعه غربی عام و فراگیر است، عرصه‌هایی همچون فکر، علم، زندگی و معنویت را شامل شده، لوازمی مثل توجه به عدالت، توجه به ارزش‌های الهی، توجه به استقلال کشور و تلاش پی‌گیر، دارد و از آفاتی همچون دوری از اخلاق و معنویت به دوراست.

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

پی‌نوشت‌ها:

^۱ آلون ی.سو، تغییر اجتماعی و توسعه، ص ۳۱۱

^۲ بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^۳ بیانات، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷

^۴ بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^۵ همان

^۶ بیانات، در دیدار دانشجویان سراسر کشور، ۱۳۸۷/۷/۷

^۷ بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^۸ همان

^۹ بیانات، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷

^{۱۰} بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^{۱۱} همان

^{۱۲} بیانات، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷

^{۱۳} بیانات، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷

^{۱۴} بیانات، در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۶/۲/۲۵

^{۱۵} همان

^{۱۶} همان

^{۱۷} بیانات، در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳۸۸/۱۱/۱۳

^{۱۸} بیانات، در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹

^{۱۹} بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^{۲۰} بیانات، در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۶/۲/۲۵

^{۲۱} بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی‌ام و سی‌ویکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

^{۲۲} بیانات، در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۴/۹/۲۹

^{۲۳} بیانات، در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت علی بن موسی الرضا (ع)، ۱۳۸۸/۱/۱

^{۲۴} مکتوبات، پیام به مناسبت آغاز به کار هشتمین دوره‌ی مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷/۳/۷

^{۲۵} بیانات، در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی، ۱۳۸۹/۹/۱۰

^{۲۶} بیانات، در اجتماع بزرگ مردم رفسنجان، ۱۳۸۴/۲/۱۸

^{۲۷} بیانات، در اجتماع بزرگ زائران و مجاوران حضرت علی بن موسی الرضا (ع)، ۱۳۸۸/۱/۱

^{۲۸} بیانات، در دیدار استادان و دانشجویان کردستان، ۱۳۸۸/۲/۲۷

^{۲۹} همان

^{۳۰} بیانات، در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۴/۹/۲۹

^{۳۱} بیانات، در دیدار هزاران نفر از مردم استان فارس، ۱۳۹۰/۲/۳

^{۳۲} بیانات، در دیدار با دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۶/۲/۲۵

^{۳۳} بیانات، در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۸/۶/۱۸

منابع

قرآن کریم؛

آل‌وین ی. سو، تغییر اجتماعی و توسعه، ترجمه محمود حبیبی مظاهری، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸؛

پژوهشکده تحقیقات اسلامی، اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری، (مجموعه مقالات) قم، زمزم هدایت، ۱۳۸۶؛

حسینی خامنه‌ای، سید علی، انسان ۲۵۰ ساله، قم، مرکز صهبایا، موسسه جهادی، ۱۳۹۱؛

حسینی خامنه‌ای، سید علی، حدیث ولایت، تهران، دفتر مقام معظم رهبری، سازمان تبلیغات

اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵؛ (چندین جلد)؛

حسینی خامنه‌ای، سید علی، طرح کلی اندیشه اسلامی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰؛

چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛ سی ام و سی و یکم اردیبهشت ماه ۱۳۹۴

حسینی خامنه‌ای، سید علی، نرم افزار، حدیث ولایت، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰؛

حسینی خامنه‌ای، سید علی، نرم افزار، متن بیانات مقام معظم رهبری، قم، مرکز صهیبا، موسسه جهادی، ۱۳۹۱؛

حسینی خامنه‌ای، سید علی، ولایت، تهران، دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۶۰؛